

HATÁRON TÚLI HALLGATÓK MAGYARORSZÁGI RÉSZKÉPZÉSE

TRENDEK ÉS MOTIVÁCIÓK

A BOLOGNAI FOLYAMATHOZ CSATLAKOZÓ ORSZÁGOKBAN átalakulás előtt áll a felsőoktatási rendszer, amelynek végeredményként egységes felsőoktatási térség jön létre Európában. Ennek végső célja az európai versenyképesség növelése, megvalósításának egyik kulcsfogalmává pedig a „mobilitás” vált, melynek fontosságát számos dokumentumban hangsúlyozzák.

A bolognai folyamat törekvéseivel párhuzamosan kialakult a Kárpát-medencében a hallgatói mobilitásnak egy sajátos formája, melyet egy viszonylag zárt földrajzi és nyelvi környezetben megvalósuló, etnikai alapon szerveződő, egyirányú mobilitásként lehet jellemezni. Ez a környező országokban (elsősorban Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában és Szerbia-Montenegróban) élő, magyar nemzetiségű hallgatók mozgását jelenti Magyarország irányába, melynek formális kereteit a felsőoktatási törvény, illetve a kiegészítő rendeletek és határozatok teremtik meg.

A bolognai folyamat részeként kialakuló hallgatói mobilitás és a Magyarország által támogatott részképzés céljaiban alapvető különbségek fedezhetők fel. A bolognai folyamat célja a *munkaerő mobilitás* elősegítése az európai térségben, azon koncepció alapján, hogy a hallgatói mobilitásban résztvevő diákok munkavállalóként nagyobb eséllyel vesznek részt a munkaerő-mobilitásban, hozzájárulva az európai munkaerőpiac megerősítéséhez. Ezzel szemben a magyarországi politika célja alapvetően a határon túli magyar közösségek *otthonmaradásának* ösztönzése, melynek keretében a magyarországi részképzés a határon túli értelmiségi réteg megerősödéséhez kíván hozzájárulni.

Jelen tanulmány kettős céllal íródott: egyrészt hiánypótló szerepet kíván betölteni a határon túli hallgatók magyarországi mobilitását jellemző tendenciák, adatok és motivációk felvázolásával, másrészt a nemzetközi folyamatok kontextusába kívánja elhelyezni ezt a specifikus, ma még helyi problémaként kezelt kérdést. Ez annál is fontosabb, mert a bolognai folyamat során olyan eszköztár alakulhat ki, melyek révén számos probléma megoldhatóvá válik.

A hallgatói mobilitást érintő főbb nemzetközi dokumentumok

Lisszaboni Egyezmény néven vált közzismertté az a dokumentum 1997-ben, amely az európai régió országai között megvalósuló résztanulmányok egyenértékűsítését, az oklevelek és képesítések kölcsönös elismertetését részletesen tárgyalja.

Az egyezményt aláíró felek vállalták, hogy hatályba lépését követően, kölcsönösen elismerik hallgatóik egymás képzési programjában végzett résztanulmányait, amennyiben képzési programjaik között nem léteznek alapvető különbségek. Jellemzője, hogy elsősorban azon esetekben támogatja a résztanulmányokat, ha a szóban forgó két felsőoktatási intézmény között már fennáll egy korábbi megállapodás, illetve ha szervezett csereprogramokról van szó. Erősen hangsúlyozzák a résztanulmányokat igazoló iratok jelentőségét, amelyekkel a hallgató bizonyítja, hogy tanulmányait sikeresen befejezte a részképzést biztosító felsőoktatási intézményben.

Egy évvel később 1998 májusában Európa vezető nagyhatalmainak oktatásért felelős vezetői: az angol, francia, német és az olasz miniszter a *Sorbonne Egyetem* 750. évfordulójának ünnepélyén, megállapodást kötöttek az európai felsőoktatás jövőjének fejlesztéséről, melynek vonatkozásában konkrét elképzeléseket fogalmaztak meg. Itt került szóba először a kétciklusos oktatási rendszer, mely alapjaiban érintette az európai közösséghez tartozó országok felsőoktatási rendszereinek jövőképét. A nyilatkozat első része a transznacionális hallgatói mobilitás kiterjesztését szorgalmazza, a korlátok feloldását, melynek egyik eszköze a kreditrendszer bevezetése és alkalmazása. Ebben a dokumentumban az ECTS (Európai Kreditátviteli Rendszer) fogalmát összekötik a hallgatói mobilitással, mint ez utóbbi megvalósításának egyik eszközét.

„Az 1998. május 25-i Sorbonne Nyilatkozat...határozottan állást foglal az európai felsőoktatási térség létrehozása mellett, amely kulcsfontosságú a polgárok mobilitásának és munkaerőként való alkalmazhatóságának elősegítésében és az európai kontinens általános fejlesztésében” (*Barakonyi 2002*).

Ugyanezen év szeptemberében Bolognában aláírták a *Magna Chartát*, mely az európai felsőoktatás szerepét, küldetésének alapelveit fogalmazta meg. A felsorolt négy alapelv közül az egyik az egyetemi szereplők mobilitásának fontosságát hangsúlyozza, utalva a humanista hagyományokra, melynek értelmében az egyetem „nem vesz tudomást földrajzi vagy politikai határokról, és hangsúlyozza a kultúrák kölcsönös ismeretének és kölcsönhatásának parancsoló szükségességét”. (2 oldal)

Az 1999-ben aláírt *Bolognai Nyilatkozatban* már konkrét célokat fogalmaznak meg, melyek az Európai Felsőoktatási Tér fogalmához kötődnek. Kiemelten foglalkozik a hallgatói mobilitással, a felsorolt 6 cél közül kettő az ECTS bevezetésével és a hallgatói mobilitás korlátainak leküzdésével foglalkozik. Az ECTS a hallgatói mobilitás hatékony eszközeként jelenik meg, melynek segítségével elismertethetővé válnak a más felsőfokú intézményben szerzett tanulmányok.

A Bolognai Nyilatkozatot számos tanácskozás és munkamegbeszélés követte, majd 2 évvel később Prágában került sor az oktatási miniszterek újabb munkaértekezletére. Ekkor már a korábban kitűzött célok megvalósulásának áttekintése volt napirenden. Az újonnan felmerülő szempontok mellett továbbra is kiemelt fontosságot tulajdo-

nítottak a hallgatói mobilitás megvalósulásának, melyet már nem csupán a szabad munkaerőáramlás megvalósulásának előfeltételeként tekintenek, hanem mint az európai felsőoktatási térség versenyképességének növelését elősegítő eszközt is.

A két tanácskozás között született egy fontos dokumentum, „Mobilitási Cselekvési Terv”, melyet az Európa Tanács fogadott el 2000-ben Nizzában, a Bolognában célként megfogalmazott hallgatói mobilitás megvalósulása érdekében. A bolognai folyamatban felvetett, az európai térségben megvalósuló szabad és nagyarányú hallgatói mobilitás a fogalomtár újragondolását teszi szükségessé. Kérdéssé válik, hogy mit értünk hallgatói mobilitás alatt, hiszen olyan új formái is megjelenhetnek, melyek az eddigiekben nem fordultak elő, vagy csak olyan kis számban, hogy nem tették szükségessé annak formai szabályozását.

A „Mobilitási Cselekvési Terv”-ben felsorolt feladatok megvalósítása eredményeként három cél elérését kívánják megvalósítani: az európai mobilitás megalapozása és demokratizálódása; a megfelelő finanszírozási formák kialakítása, valamint a mobilitás növekedése és feltételeinek javítása.

A „Mobilitási Cselekvési Terv” a hallgatói mobilitás új típusainak bevezetését fogalmazza meg, melyek közül annak harmadik formája lesz hatással előre láthatóan a közép-kelet európai térségre a közeljövőben. Ez utóbbi az intézmények közötti megállapodásokat szorgalmazza – melyek alapján a hallgatók résztanulmányokat folytathatnak egymás intézményeiben, úgy hogy azok kölcsönösen elismerik a másik intézményben töltött tanulmányi időt és elért eredményeket.

A fentiekben ismertetett dokumentumok alapján körvonalazódik, hogy elsősorban a *szervezett formában történő hallgatói mobilitás támogatására helyeződik a hangsúly*, melynek keretében a hallgatók el tudják ismertetni külföldi tanulmányaikat a hazai intézményben.

A hallgatói mobilitás fogalma

Számos tényező mentén lehet tipológiát kialakítani a hallgatói mobilitásról, így különbséget tehetünk pl. a fogadó intézményben eltöltött időtartamot figyelembe véve; a földrajzi hely alapján, melynek függvényében beszélhetünk belföldi vagy külföldi, illetve kontinensen belül, vagy kontinensek közötti hallgatói mobilitásról; különbséget tehetünk a hallgatói mobilitásban való részvétel formái alapján: egyéni vagy szervezett; a hallgatói mobilitás során elsajátított képességek függvényében elméleti vagy gyakorlati képzésről beszélhetünk. A felsoroltak alapján a hallgatói mobilitás több típusát lehet felvázolni, ezért is fontos az Európa Tanács azon törekvése, hogy mindenki által elfogadott konszenzuson alapuló meghatározását alakítsák ki a különböző megnyilvánulási formáknak.

A Lisszabonban aláírt egyezmény értelmében a résztanulmány *„...egy felsőoktatási képzési program bármely értékelt és dokumentált eleme, amely bár önmagában nem tekinthető egy adott képzési programon belül befejezett tanulmánynak, azonban tudás és készségek tekintetében jelentős gyarapodást jelent”. (I. fejezet. 1 cikk)*

Eltérően a fenti megfogalmazástól, a résztanulmányt sokkal tágabb fogalomként kezelem, mivel számos esetben nem alakultak ki azon dimenziók, melyek mentén a

részképzésben eltöltött időt, a megszerzett tudást és készségeket az anyaintézményben el lehetetne ismertetni.

Trendek az európai hallgatói mobilitásban

Az elmúlt három évben jelentős változások következtek be a *hallgatói mobilitás körülményeinek* javulásában a legtöbb európai országban. A megfogalmazott célkitűzésekkel összhangban a bolognai folyamatban résztvevő országok felsőoktatási intézményei komoly lépéseket tettek a hallgatói mobilitás növelése érdekében: 60 százalékuk fejlesztette a nyelvi képzést, a tanácsadást; 58 százalékuk gyarapította az érkező diákok részére a kulturális tevékenységek kínálatát; javították a kollégiumi körülményeket (57 százalék) stb. A legtöbb fejlesztésre Romániában, Szlovákiában, Spanyolországban, Bulgáriában, Görögországban és Észtországban került sor, a legkevesebb pedig Svédországban, Belgiumban valamint Szerbia-Montenegróban valósult meg.

A *mobilitásban résztvevő hallgatók száma* jelentősen megnőtt az elmúlt három évben, a felsőoktatási intézmények 33 százalékában nagymértékben, másik 40 százalékában pedig jelentős mértékben megnőtt a „*kifelé irányuló*” mobilitás. Ezen hallgatók nagy része a német, görög, román, olasz, portugál, spanyol, bulgár, szlovák, lengyel, litván, cseh és máltai egyetemekről származik. A „*befelé irányuló*” hallgatói mobilitás hasonló mértékben növekedett, de Európa más régióját érinti: elsősorban a nyugati országok irányába megvalósuló hallgatói mobilitási folyamatról beszélhetünk napjainkban, mellyel párhuzamosan az EU csatlakozás előtt álló országok felsőoktatási intézményeiben nem nőtt jelentősen a külföldi diákok száma.

A befelé és kifelé irányuló mobilitás arányaiban *egyenlőtlenségek* tapasztalhatóak, az exportáló országok közé tartozik: Románia, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia és a Balti államok. Ez utóbbiakban jellemző, hogy a felsőoktatási intézményeik több mint 90 százaléka csak a hallgatói mobilitás kifelé irányuló részében vesz részt, fogadó félként nem igen szerepelnek. *Magyarország az egyensúlyi helyzetben lévő országok közé tartozik (Trends 2003), bár ehhez hozzátartozik, hogy a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók 63 százaléka¹ a négy szomszédos országból származik, többségükben határon túli magyar hallgatók.*

A határon túli hallgatók részére létrehozott magyarországi részképzés rendszere

A rendszerben az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya az adományozó szerepét tölti be. A pályázatok lebonyolítása helyi szintre delegálódott, melyben több szereplő vesz részt. A feladatok tényleges lebonyolításáért a helyi Agora irodák és a magyar diákszervezetek a felelősek, akik meghirdetik az ösztöndíj lehetőséget, összegyűjtik a beérkező pályázatokat, majd a meghatározott pontrendszer

¹ Forrás: OM Statisztikai Osztály. Az adatok a 2002/2003-as tanévre vonatkoznak és tartalmazzák a Magyarországon teljes képzésben tanuló hallgatók számát is.

alapján értékeli őket és felállítja a pályázók rangsorát. Ezt követően a listát eljuttatják a regionális Ösztöndíj Tanácsokhoz,² akik jóváhagyásukat követően továbbítják azt a Határon Túli Magyarok Főosztályához tartozó Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanácsnak. Budapesten kerül sor a végleges lista jóváhagyására, melyet követően a helyi Agora Irodák, illetve a diákszervezetek értesítik a pályázókat a végeredményről.

A felvázolt rendszer sok vonásában eltér az EU-ban kialakított pályázati rendszerektől. Alapvető sajátossága informális volta, abban az értelemben, hogy a felsőoktatási intézmények semmilyen szerepet nem játszanak a pályázat lebonyolításában, eltérően például az Erasmustól, melyre az egyetemek/főiskolák keretében lehet pályázni. Ez a magyarországi részképzés hatékony megvalósításának egyik gátjává vált. Az intézmények megkerülésének következménye, hogy azok legtöbbször nem ismerik el hallgatóik magyarországi részképzését, sok esetben azért, mert nem is tudnak róla.

A fentiekben vázolt rendszer működése további problémákat is felvet: mivel az ösztöndíj lehetőség nincs meghirdetve hivatalosan az egyetemen, nagy szerephez jutnak az informális csatornák, melyeken keresztül elsősorban a kiterjedt társadalmi kapcsolatokkal rendelkező hallgatók szereznek tudomást a pályázatról.

A felsőoktatási intézmények megkerülésének következményeként a hallgatóknak nem áll rendelkezésre tanulmányi koordinátor, aki segítené őket a magyarországi intézményekkel való kapcsolatfelvételben, a magyarországi tanulmányi program kialakításában. A pályázati kritériumok között ugyan szerepel, hogy szükséges a magyarországi intézmény és egy tanár fogadó levele, ezt a hallgatók nagy nehézségek árán szerzik be, legtöbbször ismerőseik révén, akik már voltak részképzésen és segíteni tudják őket abban, hogy kihez forduljanak. A fogadó levél azonban nem jelent többet egy szándéknyilatkozatnál, melyben az intézmény közli a pályázat lebonyolítójával, hogy sikeres pályázat esetén fogadja a hallgatót az intézményben. Az ösztöndíjat elnyert hallgató így nem egy meghatározott tanulmányi programra érkezik a magyarországi fogadó intézménybe, hanem gyakorlatilag sorsára van hagyva, tőle függ, hogyan boldogul megérkezését követően, talál-e olyan tárgyakat, melyek megfelelnek a szakmai irányultságának, esetlegesen az otthoni tanterveknek, illetve rajta áll, hogy egyáltalán bejár-e az órákra, vizsgázik-e valamiből stb. További nehézségeket vet fel, hogy a hallgatók nagy többsége csupán 3–4 hétre, esetleg 2 hónapra érkezik, legtöbbször szemeszter közepén, így még akkor se tud bekapcsolódni az előadásokba, ha szeretne.

Az utóbbi években, néhány esetben kialakult ennek szervezett formája is, mely megközelíti az európai rendszerek működését: példaként emelném ki a marosvásárhelyi orvostanhallgatók részképzését. A marosvásárhelyi Orvostudományi Egyetem magyar karának tanárai, kihasználva a magyarországi ösztöndíj lehetőségét, megállapodást kötöttek a SE-vel, így hallgatóik szervezett formában, konkrét programmal rendelkező szakmai gyakorlatra érkeznek Magyarországra.

A rendszer egyetemi keretek közé történő beemelése azonban esetleges. Példaként említeném a Temesvári Tudományegyetem magyar rektor-helyettesét, aki két évvel ezelőtt egy budapesti konferencián meglepetéssel értesült arról, hogy létezik ez az

ösztöndíj lehetőség, és egyetemükről már számos hallgató részt vett magyarországi részképzésen ennek keretében, de otthon nem tudták elismertetni magyarországi tanulmányaikat. Nem értette, hogy erről az egyetemüket miért nem értesítették, és miért nem kerül hivatalosan meghirdetésre az Erasmus ösztöndíjhoz hasonlóan. Esete jól tükrözi, hogy a rendszer informális kiépítése tulajdonképpen a hatékony működés gátjává válik.

A magyarországi részképzésben mutatkozó trendek 1997–2003 között

A bemutatásra kerülő adatok alapját egy adatbázis jelenti, mely az 1997/1998-as tanév tavaszi szemeszterétől foglalja magába a hallgatókra vonatkozó alapinformációkat. Az adatgyűjtés során a teljességre törekedve igyekeztünk minden vonatkozó adatot összegyűjteni, ezért több forrást is felhasználtunk, így az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya, a Márton Áron Szakkollégium, valamint az adott régiók diákszervezeteitől rendelkezésünkre álló adatokat egyaránt. Megjegyzendő azonban, hogy adott változók esetében, mint pl. a küldő intézmény,³ küldő szak, bizonyos hiányokat tartalmaz, így pl. a hallgatók 16,7 százalékáról továbbra sincs információnk a fenti jellemzők tekintetében.

Az elemzés azon négy régiót tárgyalja, ahonnan az elmúlt években hallgatók érkeztek: Erdély, Felvidék, Vajdaság és Kárpátalja, az alábbi dimenziók⁴ mentén:

- mely egyetemi központból,
- mely felsőoktatási intézményekből,
- milyen tudományterületekről mutatkozott a legnagyobb érdeklődés a részképzés iránt,
- mely magyarországi egyetemi központba,
- mely felsőoktatási intézményekbe,
- milyen szakokra,
- milyen időtartamra érkeztek ezen hallgatók.

A határon túli magyar hallgatók részképzésének vizsgálatát kiegészítettük a Tempus Közalapítvány által rendelkezésünkre bocsátott adatbázis elemzésével, mely a nyugat-európai hallgatók magyarországi részképzésének adatait tartalmazza 1998–2002 között. Ennek során, adott változók esetében, mint pl. mely egyetemi központokba érkezik a legtöbb részképzős hallgató, mely szakcsoportokat részesítenek előnybe; arra kerestünk választ, hogy milyen jellegzetes eltérések, illetve hasonlóságok mutatkoznak a két hallgatói „kategória” (határon túli magyar, illetve nyugat-európai hallgató) részképzési gyakorlatában.

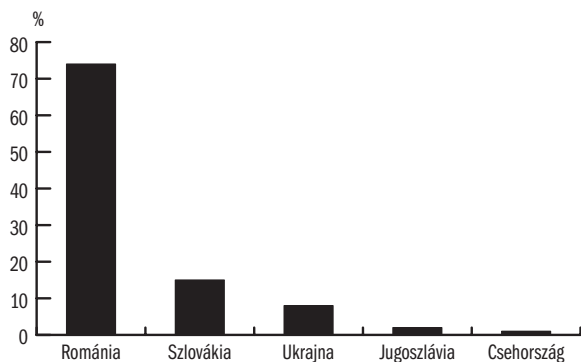
2 A regionális ösztöndíjtanácsok általában a helyi felsőoktatási intézmények, szakmai és érdekképviselői szervezetek képviselőiből tevődnek össze. Feladatuk javaslatok megfogalmazása a HTMÖT irányába az ösztöndíj típusok és a hozzá tartozó keretszámok, az ösztöndíj stratégiák, kritériumrendszerek, valamint a pályázati feltételek vonatkozásában.

3 Küldő intézmény: az a felsőoktatási intézmény, ahonnan Magyarországra jött a hallgató, az „anyaintézmény”.

4 Ez volt a legtöbb információ, amit regisztráltak az ideérkező hallgatókról.

Regionális eltérések a magyarországi résztanulmányokra érkező hallgatók számában és tanulmányaik időtartamában

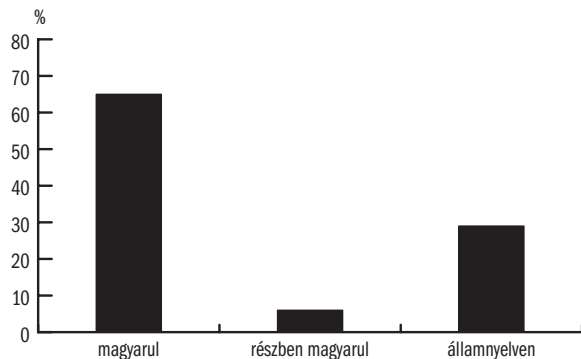
1. ábra: A részképzésre érkezett hallgatók országok szerinti megoszlása



Forrás: Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda

A vizsgált 6 tanév alatt 2618 hallgató volt magyarországi részképzésen, 74 százalékuk Romániából érkezett. A hallgatók több mint 70 százaléka *két hónapot vagy ennél is kevesebb időt* – két hetet, egy hónapot – töltött a magyarországi fogadó intézményben. A régiók között jelentős különbségek alakultak ki: bár számszerűleg Erdélyből érkezett a legtöbb hallgató, 91 százalékuk kevesebb, mint 2 hónapot töltött itt, szemben a felvidéki hallgatókkal, kiknek 77 százaléka öt-hat hónapos részképzésre jött a fogadó magyarországi intézménybe. A fenti adatokat összehasonlítva a nyugat-európai országokból érkező hallgatók Magyarországon eltöltött időtartamával jellegzetes különbségek körvonalazódnak: csak három nyugat-európai hallgató volt 2 vagy 1 hónapos részképzésen a vizsgált 4 év folyamán; közel 50 százalékuk három illetve négy hónapra érkezett; a fennmaradó 54 százalékuk pedig fél vagy egyéves részképzésben vett részt.

2. ábra: A hallgatók megoszlása a tanítási nyelv függvényében



Forrás: Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda

Az elemzés egyik fő vizsgálati kérdése, hogy részképzésre jelentkező hallgatók között van-e különbség annak függvényében, hogy milyen *tannyelvű oktatásban* vesznek részt az adott régióban. Mint azt a fenti grafikon is mutatja, annak ellenére, hogy a szomszédos országokban tanuló magyar nemzetiségű fiatalok csupán 29 százaléka tanul magyar tannyelvű oktatásban, a részképzésben részt vevő hallgatók 65 százaléka magyar tanítási nyelvű képzésből érkezik. *Jelentősen nagyobb a Magyarország irányába mutató részképzési „mobilitás” azok esetében, akik az anyaintézményben magyarul tanulnak, mint azoknál, akik egyetemi, illetve főiskolai tanulmányaikat államnyelven folytatják.* Ennek több oka is lehet: a magyar tannyelvű képzésben részesülő hallgatókat tanáraik jobban motiválják (vagy inkább elengedik őket) a részképzésre, szervezettebb formája alakult ki, jobban hasznosíthatják a magyarországi rész-képzést az otthoni magyar tannyelvű képzésben, mint államnyelven tanuló társaik.

Küldő és fogadó felsőoktatási intézmények, városok

Összességében több mint 50 különböző felsőoktatási intézményből érkeztek hallgatók, de legtöbbször az elismert felsőoktatási intézményekből származtak az elmúlt években. Egyetemi központok közül Kolozsvár, Marosvásárhely, Pozsony, Nyitra, Újvidék emelkedik ki az ideérkező hallgatók számát tekintve. Felsőoktatási intézmények közül nagy szerepet a Babes-Bolyai Tudományegyetem, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, a Comenius Egyetem, a Konstantin Egyetem és az Ungvári Állami Egyetem játszott a hallgatói mobilitás szempontjából.

Budapest domináns funkciót tölt be a részképzés lebonyolításában, hiszen a hallgatók majd 80 százaléka a főváros valamely felsőoktatási intézményét vagy kutatóintézetét választotta részképzésének helyszínéül. A vidéki városok közül Nyíregyházának van jelentősebb szerepe, mely speciálisan a beregszászi főiskola hallgatóit fogadja, illetve Szeged, Pécs és Debrecen iránt mutattak a fiatalok nagyobb érdeklődést. A felsőoktatási intézmények közül az ELTE, az SE, a BME és a BKÁE képzései iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés, a hallgatók több mint 70 százaléka ezen négy intézmény valamelyikébe jelentkezett.

A hallgatók megoszlása szakterületek szerint

A hallgatók szakválasztási preferenciája igen heterogén és nagyszámú, ezért a magyarországi Felsőoktatási Felvételi Tájékoztatóban található szakterületek szerint csoportosítottuk a hallgatókat, összesen tizenkét terület szerint különböztetve meg őket.

Két szakcsoportból jelentkeztek a legtöbbször részképzésre: az egészségügyi és a bölcsész területről. Tanítási nyelv szerint vizsgálva a bölcsészképzésre érkezőket, egyedül az ő esetükben találunk olyan hallgatókat (18 százaléka) akik részben magyarul végzik tanulmányaikat. Ők sajátos kategóriát alkotnak, mivel tanulmányaik keretében csak bizonyos tantárgyakat tanulhatnak magyarul, legtöbb esetben a szaktantárgyakat államnyelven oktatják. (felvidéki és vajdasági hallgatókra jellemző elsősorban). *Államnyelven* tanulók közül a *műszaki szakcsoportra* jelentkező hallgatók emelkednek ki, kiknek 97 százaléka államnyelven tanul az anyaintézményben.

Összehasonlítva 4 év távlatában (1998–2002 között) a hallgatók tudományterületi megoszlását, nagyon sok hasonlóságot tapasztaltunk. Mindkét hallgatói „kategória” esetében, (határon túli magyar és nyugat-európai diák) a közgazdasági és a bölcsész tudományi szakcsoport iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés, bár fordított arányban: így a közgazdasági szakcsoport iránt érdeklődés áll első helyen a nyugat-európai hallgatók esetében, a bölcsész tudományi pedig a határon túli magyar hallgatók esetében. A többi szakcsoport tekintetében nagyjából hasonló a megoszlása a hallgatóknak, így a fenti két kategóriát mindkét esetben a műszaki és a művészeti követi. Két tudományterület esetében tapasztalható jelentős különbség: a természettudományi és az egészségügyi szakcsoportok iránti érdeklődés esetében, mely elsősorban a határon túli magyar hallgatókat jellemzi.

Résztanulmány típusok

Összefoglalva a fenti tendenciákat, az elmúlt évek adatai alapján az alábbi típusok körvonalazódtak a magyarországi részképzés vonatkozásában. Ezen egzakt adatok alapján megfogalmazott típusok megerősítik a több éves gyakorlat alapján, a köz tudatban élő tipizálást.

Részképzés: 5–6 hónapos részképzés, melynek során a hallgatók a magyarországi fogadó intézményben töltik a szorgalmi időszakot, melyet vizsgával zárnak vagy a fogadó vagy a küldő intézményben.⁵ Ez elsősorban a felvidéki hallgatókat jellemzi, kiknek legtöbbször Budapestet választotta részképzésének színhelyéül.

Gyakorlati képzés: 2 hetes magyarországi részképzés, amelynek jellemző példája a marosvásárhelyi orvostan- és gyógyszerészhallgatók esete, melynek során a diákok szervezett formában a SE keretében gyakorlati képzésben vesznek részt, melyet az anyaintézmény elfogad.

Tanulmányút: Pár hetes, 1–2 esetenként 3 hónapos részképzés, melynek keretében a hallgató a fogadóintézményben órákat hallgat, de tanulmányainak nincs vizsgával záródó kimente, anyaintézményéből pedig nem hivatalosan hiányzik. Ezt a „részképzést” az anyaintézmény nem ismeri el, tanulmányaiba nem tudja beszámítani. Jellemzője, hogy elsősorban azon hallgatók választják a részképzésnek ezt a formáját, kiknek anyaintézménye nem fogadja el a magyarországi intézményt hivatalosan, így az itt töltött időtartam is annak függvénye, hogy a hallgató szorgalmi időszakából mennyit tud hiányozni a félév ismétlésének veszélye nélkül. Ebben a kategóriába tartoznak azok is, akik elsősorban diplomadolgozatuk, vagy egyéb tudományos dolgozat megírásához szükséges dokumentáció, könyvtárlátogatás céljából pályáznak.

A magyarországi részképzést választó határon túli fiatalok motivációi

A 2002/2003 tanévben magyarországi részképzésre érkező határon túli hallgatók körében készült empirikus vizsgálat központi kérdései az információáramlás és a ma-

⁵ Jelenlegi gyakorlatban, a felvidéki hallgatók többségének az anyaintézmény csak a szorgalmi időszakot ismeri el, de vizsgáznukuk otthon, az anyaintézmény keretében kell.

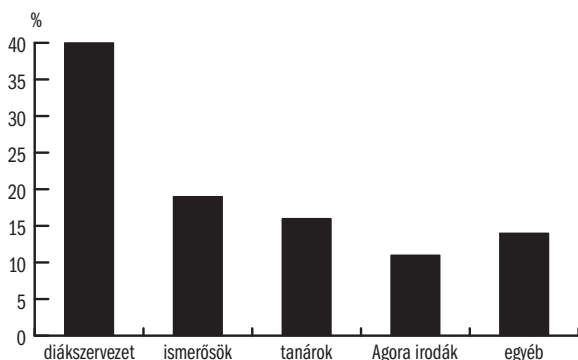
gyarországi részképzés, intézmény illetve tantárgyválasztás motivációira irányultak. A vizsgálatot a Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda végezte a Márton Áron Szakkollégium munkatársainak segítségével, akik a lekérdezésben vállaltak szerepet. Teljes körű lekérdezésre került sor, melynek során a 2002/2003-ban részképzésre érkező hallgatók 90 százaléka kitöltötte a kérdőívet. A kérdőíves kutatást kiegészítettük fókuszcsoportos beszélgetésekkel is, melyekre 2003 őszén került sor.

Információs csatornák szerepe

A hallgatók közel 60 százaléka a „formális” csatornák révén (diákszervezetek, Agora irodák stb.) értesült a magyarországi részképzés lehetőségéről. Az információ továbbításában domináns szerepet játszottak azonban ún. informális csatornák is, vagy társadalmi kapcsolathálók (ismerősök, tanárok), melyen keresztül a hallgatók 35 százaléka értesült a pályázati kiírásról. *„Először onnan értesültem, hogy a DSZ elnöke akkor a legjobb barátom volt, és megmondta idő előtt, hogy ember, ki fogják írni a pályázatot, és nem lesz idő elhelyezkedni. És amikor kiírták a pályázatot, ha akkor kellett volna beszerezni a tanári ajánlást, beszerezni az igazolást, beszerezni mindenféle meg-hívólevelet, akkor lemaradok, nem lett volna időm egyszerűen.”*

Legkisebb szerepe a médiának volt, alig 5 százaléuk jelezte, hogy ebből a forrásból értesült elsőként arról, hogy lehetősége van magyarországi tanulmányokban részt venni.

3. ábra: Információs csatornák



Országoként eltérő szerepe volt az információhordozó csatornáknak, a válaszok alapján az alábbi különbségek körvonalazódtak:

Románia esetében: domináns a diákszervezetek szerepe, 51 százaléuk tőlük hallott először a magyarországi részképzésről. Az Agora irodáktól 14 százaléuk, tanáraiktól és ismerőseiktől 13–13 százaléuk. A média hatékonysága itt volt a legalacsonyabb, a diákok alig 2,1 százaléka szerezte információit innen.

Szlovákia esetében: elsősorban informális csatornákon keresztül értesültek róla, melyben az ismerősök játszottak nagy szerepet (40 százaléuk tőlük hallotta), a tanáraiktól nagyon kevesen 1,3 százaléuk szerezte információit. A formális csatornák-

nak a szerepe elég alacsony: a diákszervezetektől 24 százaléuk, az Agora irodáktól 6,3 százaléuk értesült. A romániaiainál sokkal hatékonyabb volt a média, ahonnan 16,5 százaléuk nyerte az információkat, illetve sokan az egyetemen kifüggesztett hirdetésből⁶ értesültek.

Ukrajna esetében: szintén az informális csatornák voltak dominánsak, Szlovákiával ellentétben azonban a *tanárok tájékoztatása volt döntő (49 százalék)*, melyet az ismerősök követnek 16,2 százalékkal. A formális csatornák szinte egyáltalán nem működnek, diákszervezettől vagy médiából senki, az Agora irodából 1 hallgató nyerte értesülését.

Szerbia-Montenegró esetében: csupán három forrásból nyerték értesüléseiket: tanáraiktól, ismerőseiktől és a médiából. Jelentős szerepe a *tanárok és ismerősök* tájékoztatásának volt.

A pályázati feltételek megítélése

A hallgatók nagy részének nem jelentett különösebb nehézséget a pályázati feltételek teljesítése, alig 10 százaléuk jelezte, hogy valamely pályázati feltétel teljesítése nehézséget okozott. Ezek közül a *fogadótanári és az intézményi befogadó nyilatkozat* megszerzése okozta a legtöbb problémát. Ezzel összefüggésben áll, hogy a hallgatók 58 százaléka jelezte, hogy fogadó tanára személyéről nagyon keveset, illetve egyáltalán semmit nem tudott.

„Attól is függ, hogy az ember ki tud-e egyáltalán jönni, hogy kap-e itteni tanárt, és aki meghívja őt.”

„...felsőbb évesektől kértünk e-mail címet, hogy nem tudnak-e valakit ajánlani, és mondtak nevet, X. Erzsébetet a vállalat-gazdaságtan tanszéken, és ha nem tudtuk elérni, mást találtunk a tanszékről. És telefonáltunk, nem értük el X. Erzsébetet, titkárnőjével beszélünk, ő nem tudta, faxoltunk innen, faxoltunk onnan, nehéz volt, de szerencsénk volt végül Emesével, nagyon kedves, fiatal hölgy, Ő küldött nekünk fogadólevelet”.

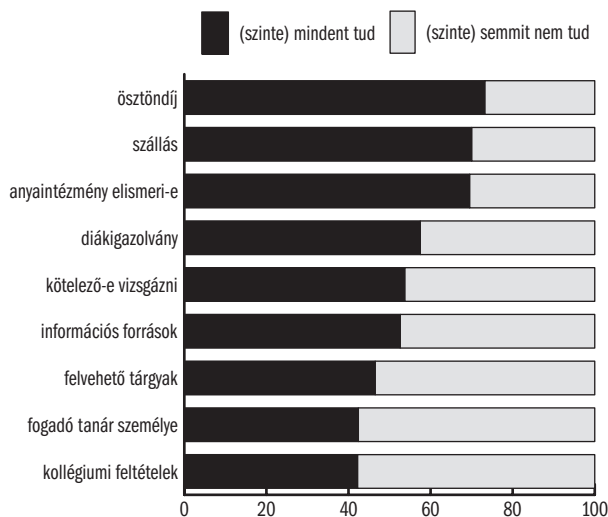
Ezek azt mutatják, hogy a pályázati feltétel sokkal több diáknak problémát okozott, mint ahányan azt jelezték; illetve *kialakultak bizonyos informális csatornák, melyen keresztül ezeket a tanári fogadó nyilatkozatokat beszerzik, a nélkül azonban, hogy mögöttük sokszor valós szándék és tartalom létezne a fogadók részéről.*

Kiutazása előtt az alábbiakról mennyi információval rendelkezett?

Kilenc alapvető változót soroltunk fel, melyek ismerete a részképzés akadálymentes lebonyolításának szempontjából elengedhetetlen: a szálláshely címe, a fogadótanár személye, az ösztöndíj összege, milyen tárgyakat választhat, kötelező-e vizsgáznia, elfogadják-e hazatérésekor a Magyarországon teljesített tanegységeket, hogyan kaphat diákigazolványt, kollégiumi körülmények, illetve kihez fordulhat a fogadó intézményben felvilágosításért megérkezésekor a hallgató.

⁶ Nem az egyetem által meghirdetett pályázati felhívásra kell gondolni. Az információ közvetítésének egyik útját jelenti, hogy a magyar tannyelvű szakok hirdetőtábláira a közérdekű, de nem hivatalos információkat is kiteszik a szervezők.

4. ábra: Kiutazása előtt az alábbiakról mennyi információval rendelkezett?



Legtöbben csak az alapvető információkkal rendelkeztek, így a hallgatók 60–70 százaléka volt nagyjából vagy teljes egészében tisztában azzal, hogy hol lesz elszállásolva, mekkora az ösztöndíj összege, hogyan kaphat diákigazolványt, illetve elfogadják-e hazaérésekor a Magyarországon teljesített tanegységeket. A hallgatók 30–40 százaléka azonban nagyon keveset, vagy semmit nem tudott kiutazása előtt a fenti feltételekről.

A többi feltételtől még kevesebben rendelkeztek információkkal, így 50 százaléuk szinte semmit nem tudott arról, hogy kötelező-e vizsgáznia a felvett tantárgyakból, 53 százaléuk nem rendelkezett információval arról, hogy milyen tantárgyakat vehet fel, de még ennél is magasabb azok aránya, akik szinte semmit nem tudtak fogadótanárjuk személyéről, vagy hogy kihez forduljanak a fogadó intézményben felvilágosításért megérkezésükkor. Országok szerint jelentős eltérések vannak, átlagban a romániai diákok voltak a leginformáltabbak, egyetlen feltétel kivételével: közülük tudták legkevesebben, hogy elfogadják-e anyaintézményük hazaérkezésükkor a Magyarországon teljesített tanegységeket.

Megérkezésükkor ezért sok problémával szembesülnek „...utána már bonyolultabb volt, mert be kellett menni a KÖZGÁZ-ra, igazolásokat, diákigazolványt csináltatni. Az volt a probléma, hogy amíg megtaláltuk az irodát, legalább 6 helyen voltunk, és senki nem tudta, senki nem mondta, hogy mi a helyzet. Nem tudták, hogy kik vagyunk. Egyik mutogatott a másikra.”

„Én szeptember elején, amikor először voltam a kollégiumban, és kivettem a szállást, de úgy, hogy volt a kezemben egy térkép és néztem az utat, hogy merre kell jönni, egyébként semmit nem tudtam, azt sem tudtam, hogy hogyan fogom megkapni a szobát. Idejöttem, megkérdeztem, utána elmentem az egyetemre, ahová szerettem volna beiratkozni. Ott azt mondták, hogy menjek vissza egy hét múlva, addigra valószínűleg megküldik az Oktatási Minisztériumból a névsort, hogy ki kapja meg az ösztöndíjat...amikor visszamentem, sajnos közölték velem, hogy a névsor még mindig nincs meg.”

A magyarországi részképzés motivációi

A hallgatók döntését elsősorban két szempont befolyásolta: a tudástöbblet megszerzésének lehetősége „több szakmai ismeretre vágytam” illetve „olyan könyvekhez férhetek hozzá, amikhez otthon nem”; ezen kívül szerepet játszottak a *magyarországi hallgatói léttel* kapcsolatos azon tényezők is, mint a kulturális lehetőségek, a magyarországi egyetemista élet megismerésére vonatkozó vágyuk, és az, hogy ittlétük során lehetőségük nyílhat szakmai kapcsolatok kiépítésére.

Régióként eltérő mértékben értékelték a felsorolt válaszlehetőségeket, így pl. a romániai, szlovákiai és szerbia-montenegrói diákoktól eltérően, kiknél a legerősebb motiváló tényező a több szakmai ismeret utáni vágyban konstruálódott, az ukrainai hallgatóknál a magyarországi egyetemista élet megismerése utáni vágy, illetve az ösztöndíj összegének értékelése került első helyre.

Az intézményválasztás szempontjai

A hallgatókat elsősorban a felsőoktatási intézmény szakmai hírneve és az ott tanító oktatók szakmai felkészültsége befolyásolta. Ezek mellett meghatározó szerepet játszott, hogy anyaintézményüknek az adott magyarországi egyetemmel/főiskolával volt intézményes kapcsolata, illetve hogy *innen sikerült meghívó levelet szerezniük*. Országokként elemezve, az intézményválasztás szempontjaiban jelentős különbséget tapasztalunk.

A *romániai hallgatókat* elsősorban az intézmény és az oktatók szakmai elismertsége és a jó infrastrukturális feltételek motiválták választásukban.

A *szlovákiai hallgatókat* az intézmény szakmai elismertsége mellett a székhelyén található kulturális lehetőségek szinte ugyanolyan mértékben motiválták, melyet az oktatók elismertsége követ és az, hogy olyan tárgyakat hallgathatnak, amilyenekre anyaintézményükben nincs lehetőségük.

Az *ukrajnai hallgatók* választását, az előbbi két csoporttal szemben nem lehet egyéni döntésként definiálni, mivel intézményválasztásukban kiemelkedő szerepet játszott, hogy van-e intézményes kapcsolat az anyaintézmény és a magyarországi intézmény között. Döntésüket nagymértékben befolyásolta tanáraik javaslata és hogy ebből az intézményből kaptak meghívó levelet. A magyarországi intézmény és az oktatók szakmai elismertsége, az infrastrukturális és kulturális lehetőségek, az hogy olyan tárgyakat hallgathatnak, melyekre otthon nem nyílik lehetőségük sokkal kevésbé voltak meghatározóak az intézményválasztásban.

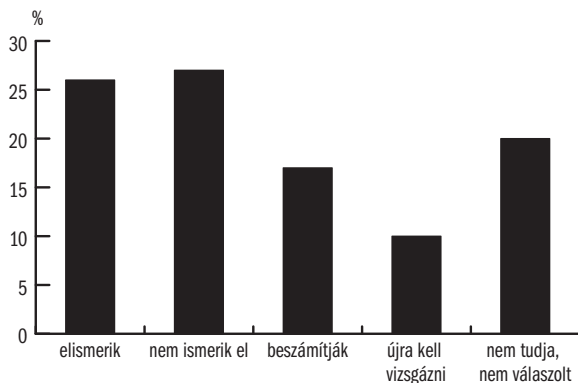
A *szerbia-montenegrói hallgatók* választását az befolyásolta, hogy olyan tantárgyakat hallgathatnak, amelyre nincs lehetőségük otthon. Fontos tényezőként merül fel az oktatók szakmai hírneve és az, hogy intézményes kapcsolatban áll anyaintézményükkel a választott magyarországi egyetem/főiskola.

A tantárgyválasztás motivációi

A hallgatók olyan tantárgyakat választottak, melyek megfeleltek *személyes érdeklődésüknek* illetve olyanokat, melyek *szorosan kötődnek azon szakterülethez, mellyel a*

jövőben behatóbban akarnak foglalkozni. Befolyásolta őket, hogy ezen tantárgyakat anyaintézményükben nincs lehetőségük tanulni, vagy csak alacsonyabb színvonalon, mint a magyarországi felsőoktatási intézmény keretében. Döntő szempont volt még a tantárgyat oktató tanár hírneve is. *Szinte alig befolyásolta őket, hogy ezeket a tárgyakat elismeri-e az anyaintézményük, vagy kötelező-e vizsgáznuk belőle a részképzés során.*

5. ábra: A magyarországi részképzés elismertethetősége



A hallgatók nagy többségének nem ismerik el a magyarországi részképzést, csupán 36 százalékuk jelezte, hogy valamilyen formában elismerik: 26 százalékuknak gond nélkül, 10 százalékuknak abban az esetben, ha az anyaintézményben újra vizsgáznak a már teljesített tantárgyakból. Legjobb helyzetben az *ukrajnai hallgatók* vannak, 83 százalékuknak automatikusan, 13 százalékuknak pedig az újra vizsgázás feltétele mellett elfogadják a magyarországi egyetemen teljesített tanegységeket.

A *szlovákiai hallgatók* számára szintén nyitott az otthoni rendszer, csupán 10 százalékuk jelezte, hogy nem ismerik el semmilyen formában a részképzést, illetve 5 százalékuknak csak a személyes értékelésébe számítják bele.

A *szerbia-montenegrói hallgatók* szinte felének újra kell vizsgáznia otthon a tárgyakból, melyek sikeres letétele után elismerik a magyarországi részképzést. Egyharmaduk jelezte, hogy nem ismerik el, de nincs is negatív következménye számukra.

A *romániai hallgatók* vannak a legrosszabb helyzetben, nagyon kevés esetben jelezték, hogy az anyaintézmény elfogadja a magyarországi részképzést, annak ellenére, hogy Románia részt vesz a bolognai folyamatban. A hallgatók egyötödének beszámítják a magyarországi részképzést tanáraik a személyes értékelésébe, de az intézmény hivatalosan nem ismeri el; 35 százalékuk pedig azt válaszolta, hogy bár nem ismeri el az intézmény, nincs negatív következménye részképzésüknek. Ez a részképzés rövid időtartamának köszönhető, így tanáraik, illetve az intézmény „nem veszi észre” távollétüket.

Azon hallgatók, kiknek anyaintézménye nem ismeri el a részképzést, szinte valamennyien szívesen részt vennének fél vagy egy éves magyarországi részképzésen. A legtöbbnek egy egész tanévre jönnének (a hallgatók 35 százaléka), és csupán 5 szá-

zálékuk döntött úgy, hogy akkor sem jönne hosszabb időre, ha anyaintézménye beszámítaná tanulmányi eredményeibe a részképzésen eltöltött időt. *Tehát a hallgatók elsősorban a teljes szemeszteres, vagy éves részképzés mellett döntenének, ha sikerülne elismertetniük elért eredményeiket a küldő intézménnyel.*

Korábbi részképzés

A hallgatók egynegyede, 25 százalékuk, már korábban is volt magyarországi részképzésen, és ez a részképzési rendszer zártságára utal. Korábbi magyarországi részképzésüket a hallgatók nagy része nem tudta elismertetni otthon, alig egyharmaduk adott pozitív választ. A jelenlegi gyakorlathoz hasonlóan, szintén a romániai hallgatók közül voltak a legkevesebben, akiknek elismerték részképzésüket, szemben a szlovákiai hallgatókkal, akiknek fele arányban sikerült elfogadtatni a kint töltött időt. Időtartam megoszlása tekintetében sem tapasztalható változás. A romániai hallgatók 80 százaléka 3 hónapnál rövidebb időt töltött a magyarországi intézményben, csupán 6-an voltak 1 szemeszterre vagy egész tanévre itt. A szlovákiai és ukrainai hallgatók mind egy szemeszteres képzésen voltak korábban.

Szinte elhanyagolható azok száma, akik más közép vagy nyugat-európai országban is jártak részképzésen. Tanulmányaik eddigi időtartama alatt, összesen 7 ilyen hallgató volt, ám a magyarországi részképzéstől eltérően, kinti tanulmányaikat elismerték otthon.

Összefoglalás

Ez a tanulmány az Oktatási Minisztérium által a határon túl élő magyar hallgatók számára meghirdetett részképzés gyakorlatában megmutatkozó trendeket és motívációkat vizsgálta két adatbázis alapján. Az első tartalmazta az 1997–2003 között Magyarországon részképzésen tartózkodó hallgatók alapvető adatait, a második egy 2003-as teljes körű empirikus vizsgálat eredményeire terjedt ki.

A bemutatott elemzés arra törekedett, hogy nemzetközi keretbe helyezve, átfogó képet alakítson ki az elmúlt hat év során hazánkba érkező határon túli hallgatók részképzéséről, figyelmet szentelve az ideérkező fiatalok motivációira is. A vizsgálatok eredményeit összehasonlítva a nemzetközi dokumentumokkal és trendekkel, ráirányítja a figyelmet arra, hogy a bolognai folyamatban támogatott és a Magyarország által biztosított részképzés célja és rendszere között alapvető különbségek körvonalazódnak. Az európai hallgatói mobilitástól eltérően, mellyel a munkaerő mobilitást kívánják elősegíteni, a Magyarország által biztosított ösztöndíjak célja egy olyan értelmiségi réteg „kinevelése”, amely hatékony eszközzé válhat a határon túl élő közösségek társadalmi-gazdasági felemelkedésének.

Európában a hallgatói mobilitás szervezett formái válnak elfogadottá és támogatottá, amelyek legfontosabb szereplői a felsőoktatási intézmények. Ettől eltérően a határon túli magyar fiatalok számára biztosított részképzési rendszer – mely pozitív azon értelemben, hogy az adott országban létező nemzetközi mobilitási programok mellett további lehetőséget kínál az ott élő magyar nemzetiségű egyetemisták

részére – intézményesülési folyamatában a felsőoktatási intézmények nem vettek/vesznek részt.

Az egyetemek megkerülése egy olyan rendszer működéséhez vezetett, mely bár elvileg mindenki számára nyitott, a gyakorlatban mégis bizonyos zártság jellemzi. Mivel a pályázat az egyetemektől függetlenül bonyolódik le, ott nyilvánosan nem kerül meghirdetésre, így a hallgatók „hivatalosan” az Agora irodáktól és a magyar diákszervezetektől kaphatnak felvilágosítást a pályázatról. A hallgatók körében végzett vizsgálat eredményei rámutattak arra, hogy a kapcsolati tőke nagy szerepet játszik abban, hogy kik értesülnek a pályázati felhívásról, a válaszadók 35 százaléka informális csatornákon keresztül értesült róla. Ezzel párhuzamosan a kutatásból az is kiderült, hogy a 2002/2003-as tanévben megkérdezett részképzős hallgatók mintegy 25 százaléka már másodjára nyerte el az ösztöndíjat, annak ellenére, hogy a meghirdetésre kerülő ösztöndíjak száma nagyon alacsony a pályázatra jogosultak köréhez képest.

A rendszerből hiányzik a tanulmányi koordinátor, melynek következtében a hallgatók jelentős része megérkezésekor nem rendelkezett a legalapvetőbb információkkal sem a részképzés sikeres lebonyolításának előfeltételeiről, a választható tantárgyakról, a vizsgakötelezettségről. Annak ellenére, hogy a diákok magyarországi részképzésének egyik fő motivációja a több szakmai ismeret megszerzése utáni vágyban konstruálódik, a hallgatók 70 százaléka két hónapot vagy ennél is kevesebb időt tölt el a fogadó intézményben, mellyel szignifikáns összefüggésben áll az, hogy anyaintézményük nem ismeri el a magyarországi résztanulmányokat. Láthatóan a hallgatók által megfogalmazott motivációk, az általuk óhajtott célok ellentétben állnak a részképzés jelenlegi rendszerében megvalósítható gyakorlattal. Ezért érdemes elgondolkodni a jelenlegi működés átalakításán, az európai gyakorlathoz igazítva azt, amely a részképzés gyakorlatát fenntartók és a résztvevő hallgatók által megfogalmazott célok hatékonyabb megvalósulását eredményezné.

ERDEI ITALIA

IRODALOM

- BARAKONYI KÁROLY (2002) „Sorbonne-tól Prágáig: a „Bologna folyamat”. *Magyar Felsőoktatás*, No. 8. „T/5584 számú törvényjavaslat a felsőoktatási képzéseknek az európai régióban történő elismeréséről szóló, 1997. április 11-én Lisszabonban aláírt Egyezmény kihirdetéséről” www.mkogy.hu.
- ERDEI ITALIA (2003) Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében I. Határon túli magyar hallgatók magyarországi részképzése. *Magyar Felsőoktatás*, No. 9–10. „Action Plan for Mobility” in Official Journal of the European Communities 2000/C 371/03. „Magna Charta - Bologna” www.om.hu.
- ELENA OBRESCHKOW: Access to mobility for students from minority groups. In: European Student Handbook on Equality and Equal Access www.esib.org. „Bologna Nyilatkozat” www.om.hu.
- SYBILLE REICHERT & CHRISTIAN TAUCH: Trends 2003. Progress towards the Europea Higher Education Area. www.bologna-berlin2003.de. „Prágai Nyilatkozat” www.om.hu